

اعراب‌گذاری احادیث اهل بیت (علیهم السلام)

علیرضا مسعودی*

سید مصطفی حسینی*

تسهیل و تسریع در فهم بهتر مفاهیم و نقل صحیح‌تر الفاظ مطرح شده و در یک برنامه معجم الفاظ رایانه‌ای، به‌عنوان مکمل برنامه محسوب می‌شود.

اعراب‌گذاری برنامه‌های رایانه‌ای، فرصتی برای تحقیق در اعراب و تحقق آن، در متون یادشده می‌باشد؛ امری که علاوه بر مفید بودن آن، مورد توجه و عنایت ائمه (علیهم السلام) بوده و در روایتی از امام صادق (علیه السلام) وارد شده: «أَعْرَبُوا حَدِيثَنَا فَإِنَّا قَوْمٌ فَصَحَاءُ» (کلینی، ۱۴۰۷: ۱، ۵۲) یکی از معانی این حدیث، اعراب‌گذاری مصطلح می‌باشد؛ چنان‌که علامه مجلسی (قدس سره) در شرح آن، به این معنا تصریح نموده است. (مجلسی، ۱۴۰۴: ۱، ۱۸۲)

ممکن است برخی این نظر را مطرح کنند که نیازی به اعراب‌گذاری روایات نیست؛ زیرا اکثر مراجعه‌کنندگان به کتاب‌های روایی، دانشمندان علوم اسلامی هستند که به زبان عربی مسلط‌اند و نیازی به استفاده از روایات اعراب‌گذاری شده ندارند. در پاسخ باید گفت متأسفانه، بسیاری از کلمات عربی به شکل غیرصحیح در میان مردم و حتی طلاب علوم دینی و فضلا متداول گشته است؛

می‌باشد، از دست نمی‌رفت. بی‌شک، اقدام و امر امیرمؤمنان (علیه السلام) را برای ضبط و اعراب‌گذاری ثقل اکبر که موجب تحفظ قرآن گردید، باید از وجوه اعجاز و دلایل جاودانگی قرآن دانست.

در این راستا، به منظور بازساخت و احیای انبوه اطلاعات در زمینه‌های فقه الروایه و حدیث‌شناسی، «مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی» اقدام به اعراب‌گذاری متون روایی کرده است. این اقدام خجسته، علاوه بر فایده‌های علمی و تحقیقی، باعث جلوه‌گری متون نورانی ائمه دین (ع) به صورت زیبا و دل‌انگیز نیز می‌شود. ناگفته نماند بسیاری از تحقیقات و زمینه‌های استفاده از رایانه نیز با وجود اعراب، کامل می‌گردد و این دلیلی دیگر برای اهمیت این هدف متعالی بوده است.

با ورود رایانه به عرصه علوم اسلامی، اعراب کلمات به نوبه خود در جهت

مقدمه

اعراب‌گذاری اخبار و روایات، مبتنی بر اطلاعاتی جامع و کامل از رجال، فقه الحدیث، اشتقاق، صرف، نحو، فنون بلاغت و سایر علوم حدیثی است و اعراب کلمات، حامل اطلاعات بسیار پُربهایی در زمینه‌های یادشده است. پُرواضح است آن‌گاه که در سند و متن حدیث، دقت لازم شود و اعراب صحیح روی واژگان قرار گیرد و در موارد مشکل و مشتبه، اعراب اصح انتخاب گردد، متن از لحاظ اطلاعات، بالنده و بارور خواهد شد.

اگر ناقلان حدیث در هر طبقه بر ضبط صحیح نام‌های رجال و متون دریافتی از ائمه هدی (علیهم السلام)، تحفظ می‌نمودند و آن را نه فقط در امالی، بلکه در کتابت‌ها، مورد نظر قرار می‌دادند، گنجینه پُربهایی که امروز برای بازساخت آن، احتیاج به ساعت‌ها تحقیق و مطالعه

* پژوهشگر مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور).

به نحوی که در مورد آن، احتمال خلاف نمی‌دهند و این امر، انگیزه تحقیق بیشتر را به وجود می‌آورد.

علاوه بر این، گاهی یک کلمه را به چند وجه می‌توان خواند که هریک از آن‌ها معنایی متفاوت از دیگری دارد، در این صورت، پیدا کردن وجه صحیح و مناسب با روایت، امری ضروری است و این کار، گاهی تحقیقات گسترده‌ای را طلب می‌کند که از توان یک شخص، بیرون است. گروه اعراب مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، مسئولیت این امر خطیر را بر عهده گرفته و تاکنون نیز در این راه به موفقیت‌های قابل قبولی دست یافته است.

تاریخچه اعراب‌گذاری

گروه اعراب مرکز نور، فعالیت خود را از سال ۱۳۷۰ هجری شمسی با کتاب «وسائل الشیعه» و با در دست داشتن امکانات و منابع محدودی آغاز نمود و سپس در ادامه، کتاب «مستدرک الوسائل» و دوره «کتب اربعه» را در دستور کار خود قرار داد. گستردگی روایات و وجود الفاظ گوناگون، تحقیق زیادی را می‌طلبید که تجارب خوبی برای گروه اعراب معاونت پژوهشی این مرکز به دنبال داشت.

در ابتدا اعراب به صورت دستی در کتاب‌ها نوشته می‌شد و سپس به کامپیوتر منتقل می‌گردید. پس از مدتی، متون دیجیتالی اعراب‌گذاری شد و با تلاش و کوشش برنامه‌نویسان، بانکی از اعراب درست شد و با استفاده از آن بانک، متون روایی با ماشین اعراب‌گذاری می‌گشت و محققان گروه اعراب، آن را بازبینی و تصحیح می‌کردند که این ابتکار فنی، باعث شد

متأسفانه، بسیاری از کلمات عربی به شکل غیرصمیمی در میان مردم و متی طلاب علوم دینی و فضلا متداول گشته است؛ به‌نموی که در مورد آن، اتمال فلاف نمی‌دهند و این امر، انگیزه تمقیق بیشتر را به وجود می‌آورد. علاوه بر این، گاهی یک کلمه را به چند وجه می‌توان خواند که هریک از آنها معنایی متفاوت از دیگری دارد، در این صورت، پیدا کردن وجه صمیمی و مناسب با روایت، امری ضروری است و این کار، گاهی تمقیقات گسترده‌ای را طلب می‌کند که از توان یک شخص، بیرون است

ذکر نموده باشند، ولی در ذکر مثال برای آن کلمه، یک وجه را به طور مکرر به کار برده و یا موردی مقدم نقل شده باشد، ترجیح با آن وجه خواهد بود. در نهایت، با ملاحظه لغات متعدد و دیدن استعمالات، وجوه ترجیحی انتخاب شده است.

رسم الخط اعراب‌گذاری

در انتخاب رسم الخط اعراب، سعی شده تا حد امکان از رسم الخط قرآن و رسم الخط روایات اعراب‌گذاری شده در متون کشورهای عربی استفاده شود.

کیفیت و اتقان اعراب‌گذاری

کتاب‌های وسائل الشیعه، مستدرک الوسائل و کتب اربعه که اعراب‌گذاری شد، پس از بازبینی، به‌عنوان اطلاعات اولیه بانک اعراب، مورد استفاده قرار گرفت و اعراب‌گذاری ماشینی با تلاش و کوشش فراوان برادران فنی آغاز گردید. در این مرحله، علاوه بر شروع اعراب‌گذاری بحارا الانوار، هماهنگ‌سازی اعراب کتاب‌های قبلی نیز در دستور

مرکز موفق به اعراب‌گذاری بحار الأنوار و مصادر آن نیز گردد.

روش تحقیق در اعراب‌گذاری

روشی که ما در اعراب‌گذاری انتخاب نموده‌ایم و خود را تا حد توان و امکان، ملزم بدان می‌دانیم، در درجه اول، استفاده از لغت و اعراب «قرآن کریم» و آنگاه، بهره‌گیری از کتاب‌های معتبر لغت و صرف و نحو است. البته در بخش اسانید روایات، تکیه عمده بر کتاب‌های رجالی همچون «تنقیح المقال» و «ایضاح الاشتباه» بوده است.

در مواردی که کلمه دارای وجوه مختلفی است، کلمات با استناد به قول لغویین نظیر «فیومی» در «المصباح المنیر»، «ابن منظور» در «لسان العرب» و یا «زبیدی» در «تاج العروس» ترجیح داده می‌شود. در صورتی که کتاب‌های لغوی، ترجیحی بین وجوه مختلف کلمه نداده و همه موارد را در عرض هم،

کار قرار گرفت و به لطف و فضل الهی، حاصل کار، اعرابی نسبتاً دقیق و متقن در کتاب‌های وسائل و مستدرک و کتب اربعه به دست آمد؛ اما کار هماهنگ‌سازی در بحار الانوار و مصادر بحار، هنوز کامل نشده است.

بحمدالله، متون اعراب‌گذاری شده در محصولات مرکز نور، به‌عنوان منبع و مستند مراکز تحقیقاتی حوزوی و غیرحوزوی مورد استفاده می‌باشد.

در این نوشتار، سعی کرده‌ایم ضرورت اعراب‌گذاری روایات و مشکلاتی را که در این مسیر وجود دارد، با ارائه نمونه‌های متعدد نشان دهیم. تذکر این نکته را ضروری می‌دانیم که کار انجام‌شده در حد توان ما بوده و به هیچ وجه، ادعای بی‌نقص بودن آن را نداریم. به همین جهت، از راهنمایی‌های علما و فضلا استقبال می‌کنیم.

تحقیقات گروه اعراب

آنچه در پیش رو دارید، نمونه‌ای است از تحقیقات گروه اعراب که در دو بخش، خدمت شما عرضه می‌داریم:

بخش اول: ضبط اسامی راویان آنچه در این مجال، قصد پرداختن به آن را داریم، دو دسته از اسامی هستند:

الف. نام‌های غیرمأنوس متعددی که دستیابی به ضبط صحیح آن‌ها، مستلزم تتبع و تحقیق در منابع مطمئن می‌باشد و البته غیرمأنوس بودن نام راوی، خود انگیزه خوبی برای تحقیق و رسیدن به ضبط صحیح است.

ب. گذشته از نام‌های غیرمأنوس، تعدادی از نام‌های راویان، دارای ضبط مأنوس و معروفی هستند و چنان در اذهان رسوخ

نموده‌اند که خلاف آن به ذهن نمی‌آید؛ ولی پس از تحقیق، مستند صحیحی برای آن به دست نمی‌آید. این‌گونه نام‌ها، علاوه بر بار تحقیق و تتبع که در پی‌دارد، دستیابی به آن‌ها کار مشکلی است و تنها در سایه مراجعات متعدد و ممارست حاصل می‌شود.

در اینجا به نمونه‌هایی از نام‌های رجال که بیان مأخذ و مستند آن‌ها ضروری بنظر می‌رسد، اشاره می‌کنیم:

- الأَدَمِيّ : بفتح الهمزة، (سهل بن زیاد...). تنقیح المقال، ج ۲، ص ۷۵؛ لسان المیزان، ج ۴، ص ۳۴۶ [عبد الرحيم بن يحيى الأَدَمِيّ].

أَدِيم: بضم الهمزة. إيضاح الاشتباه، ص ۸۴؛ رجال النجاشي، ص ۱۰۶؛ تنقیح المقال، ج ۱، ص ۱۰۶.

- الأَرَجَانِيّ: بفتح الهمزة و تشديد الراء مفتوحة. معجم البلدان، ج ۱، ص ۱۴۲؛ رجال النجاشي، ص ۳۱۰ (فارس بن سليمان).

- أَسِيد: بفتح الهمزة، (حُدَيْقَة بن...). تهذيب الكمال، ج ۵، ص ۴۹۳؛ لسان الميزان، ج ۸، ص ۲۱۸.

- أَسِيد: بضم الهمزة، (... بن حُضَيْر بن سِمَاك). تهذيب الكمال، ج ۳، ص ۲۴۶؛ تاج العروس، ج ۷، ص ۳۸۶.

- الأَشْنَانِيّ: الأَشْنَان بالضم والكسر. القاموس المحيط، ج ۴، ص ۱۷۷؛ معجم البلدان، ج ۱، ص ۲۰۱؛ لسان الميزان، ج ۱، ص ۵۰۸.

- الأَصْفَهَانِيّ: بفتح الهمزة على الأكثر... . تنقیح المقال، ج ۱، ص ۶۵؛ معجم البلدان، ج ۱، ص ۲۰۶؛ تهذيب الكمال، ج ۱۴، ص ۱۱؛ تاج

العروس، ج ۲۱، ص ۴۳.
- الأَنْزَال: بفتح الهمزة. تنقیح المقال (أحمد بن محمد بن أبي نصر صاحب الأَنْزَال).

- إِيَّاس: بكسر الهمزة. لسان العرب، ج ۶، ص ۱۷ و ۱۹؛ القاموس المحيط، ج ۲، ص ۳۱۶؛ الهامش ۷؛ تاج العروس، ج ۱۵، ص ۴۲۹؛ لسان الميزان، ج ۱، ص ۷۳۴؛ العين، ج ۵، ص ۹۱.

- الإِزْبَلِيّ: بكسر الهمزة والباء (علی بن عیسی...). تنقیح المقال، ج ۱، ص ۸۹، نسبتاً بـ«إِزْبَل» وزان إِيْمَد؛ معجم البلدان، ج ۱، ص ۱۳۷.

- البَخْتَرِيّ: بفتح الباء. لسان العرب، ج ۴، ص ۴۸؛ لسان الميزان، ج ۱، ص ۵۶؛ القاموس المحيط، ج ۳، ص ۴۶۰.

- بَرِيْرَة: بفتح الباء وكسر الراء، (مولاة عائشة). تهذيب الكمال، ج ۳۵، ص ۱۳۶؛ تاج العروس، ج ۱۰، ص ۱۵۸؛ المصباح المنير، ص ۴۴.

- بَرَوَفَرِيّ: بفتح الباء والراء وسكون الواو. تنقیح المقال، ج ۱، ص ۵۲، ترجمه «أحمد بن جعفر بن سفيان، البرَوَفَرِيّ» نسبة إلى بَرَوَفَر؛ معجم البلدان، ج ۱، ص ۴۱۲؛ بَرَوَفَر، بفتح تين وسكون الواو وفتح الفاء: قرية.

- بَسْطَام: بكسر الباء غير منصرف. لسان العرب، ج ۱۲، ص ۵۰؛ إيضاح الاشتباه، ص ۱۱۹؛ تهذيب الكمال، ج ۴، ص ۵۸؛ لسان الميزان، ج ۲، ص ۲۵.

- بَشْر: بكسر الباء. تنقیح المقال، ج ۱، ص ۱۷۱؛ لسان العرب، ج ۴، ص ۶۳؛ لسان الميزان، ج ۲، ص ۳۱؛ تهذيب الكمال، ج ۴، ص ۸۱.

- بَطَّة: بضم الباء وتشديد الطاء. إيضاح الاشتباه، ص ۲۶۴؛ رجال النجاشي، ص ۳۷۲.

- الِّبَكَالِيّ: بكسر الباء، (نُوف...). لسان العرب، ج ١١، ص ٤٣، الِّبَكَالَة قبيلة من اليمن؛ تهذيب الكمال، ج ٣٠، ص ٤٥؛ تنقيح المقال، ج ٣، ص ٢٧٧.

- بِلَال: بكسر الباء. تنقيح المقال، ج ١، ص ١٨٢؛ لسان الميزان، ج ١، ص ١١٠؛ لسان العرب، ج ١١، ص ٤٨؛ تهذيب الكمال، ج ٤، ص ٢٤٤.

- بُنْدَار: بضم الباء، غير منصرف. تنقيح المقال، ج ١، ص ١٨٤، بضم الباء وسكون النون... لقب جمع من محدثي العامة وغيرهم، وقيل إن معناه الحافظ...؛ تهذيب الكمال، ج ٢٤، ص ٥١١؛ نحو الوافي، ج ٤، ص ٢٣٠، منع صرف «بندار» للعلمية والعجمة؛ إيضاح الاشتباه، ص ١٢٣.

- التَّلْعُكْبَرِيّ: بفتح التاء واللام المشددة وضم العين؛ تاج العروس، ج ١٣، ص ١٢٢؛ معجم البلدان، عكبرا؛ رجال النجاشي، ص ٤٣٩؛ لسان الميزان، ج ٨، ص ١٣.

- التَّيْمَلِيّ: بضم الميم تنقيح المقال، ج ١، ص ٢٩٧؛ لسان الميزان، ج ٧، ص ٦٠٩.

- التُّمَالِيّ: (أبوحمزة...). تنقيح المقال، ج ١، ص ١٨٩، التُّمَالِيّ نسبة إلى ثُمَالَة بالتاء المضمومة على الأصح والمفتوحة على ضبط ابن خَلْكَان؛ إيضاح الاشتباه، ص ١٢٥، أبوحمزة التُّمَالِيّ بضم التاء...؛ لسان الميزان، ج ٨، ص ٢٤١؛ تهذيب الكمال، ج ٤، ص ٣٥٧.

- التُّورِيّ: بفتح التاء وسكون الواو. لسان الميزان، ج ١٠، ص ٣٥٤؛ تهذيب الكمال، ج ١١، ص ١٥٤.

- جَرِيح: «عبدالملك بن...» مكبرا على المعروف، و مصغرا «جَرِيح» على ضبط بعضهم. تنقيح المقال، ج ٢، ص ٢٢٩.

- جَعْدَة: بفتح الجيم. تهذيب الكمال، ج ٤، ص ٥٦٢؛ لسان العرب، ج ٣، ص ١٢٣؛ تاج العروس، ج ٧، ص ٥٠٦.

- الْجَلَّاب: بفتح الجيم وتشديد اللام، (إسحاق...). تنقيح المقال، ج ١، ص ١١٣ (هو الذي يجلب الغنم)؛ لسان الميزان، ج ٨، ص ٧٥.

- جَمِيْع: مصغرا، (عمرو بن...). تهذيب الكمال، ج ٥، ص ١٢٢؛ لسان الميزان، ج ٢، ص ٢٤٠؛ همان، ج ٨، ص ٢٥١؛ تاج العروس، ج ٢٠، ص ٤٧٠؛ تنقيح المقال، ج ٢، ص ٢٢٢.

- حَبَابَة: بفتح الحاء، (... الَّوَالِيَّة). مرآة العقول، ج ٤، ص ٧٨؛ تنقيح المقال، فصل النساء، ج ٣، ص ٧٤؛ تهذيب الكمال، ج ٣٥، ص ١٤٧.

- حَزَوْر: بالفتحات وتشديد الواو. مرآة العقول، ج ٥، ص ٢٦٢؛ لسان العرب، الحَزَوْر: الغلام الذي قد شبَّ وَقَوَى، ج ٤، ص ١٨٦ و ١٨٧؛ تهذيب الكمال، ج ٣٤، ص ١٧٠؛ لسان الميزان، ج ٨، ص ٢٤٤.

- حُسَام: بضم الحاء، (... بن محمد). تهذيب الكمال، ج ١٨، ص ٩١؛ همان، ج ٤، ص ٥؛ لسان الميزان، ج ٨، ص ٢٤٤.

- حَكِيم: بفتح الحاء. رجال النجاشي، ص ٣٥٧؛ جعفر بن محمد بن حَكِيم. إيضاح الاشتباه، ص ١٣٠؛ محمد بن حَكِيم و قيل حَكِيم بفتح الحاء. إيضاح الاشتباه، ص ٢٨٠؛ مرازم بن حَكِيم. رجال النجاشي، ص ٤٢٤؛ إيضاح الاشتباه، ص ٣٠٣؛ حديد بن حَكِيم. رجال النجاشي، ص ١٤٨؛ حَكِيم بن حَبِيْب. تهذيب الكمال، ج ٧، ص ١٦٥؛ حَكِيم بن حَزَام. أسد الغابة، ج ٢، ص ٤٥؛ حَكِيم بن جَابِر. تهذيب الكمال، ج ٧، ص ١٧٠.

- حُكَيْم: مصغرا (معاوية بن حُكَيْم). إيضاح الاشتباه، ص ٢٩٨؛ رجال النجاشي، ص ٤١٢؛ هارون بن حُكَيْم. تنقيح المقال، ج ٣، ص ٢٨٣؛ حَكَم بن حُكَيْم. تنقيح المقال، ج ١، ص ٣٥٧؛ رجال النجاشي، ص ١٣٧.

- الْحَلَّال: بفتح الحاء وتشديد اللام (أحمد بن عمر...). تنقيح المقال، ج ١، ص ٧٤، يبيح الحَلَّ أَى الشَّبِيح؛ رجال النجاشي، ص ٩٩؛ إيضاح الاشتباه، ص ١١١.

- حُمَيْد: مصغرا. إيضاح الاشتباه، ص ١٣٨، ١٣٩ و ١٤١، بضم الحاء وفتح الميم؛ تهذيب الكمال، ج ٧، ص ٣٥٠؛ لسان العرب، ج

۳، ص ۱۵۷؛ تاج العروس در ماده حمد، حَمِيد و حَمِيد را ضبط کرده‌اند و البته لسان العرب، ج ۵، ص ۲۱ حَمِيد را مصغراً احمد ذکر نموده است؛ تنقيح المقال، ج ۱، ص ۳۷۸؛ المعروف على الألسن والمستعمل الآن علما هو حَمِيد مكبراً ولكن صرَح في الإيضاح ورجال ابن داود والتكملة وتوضيح الاشتباه للساروي، بأنه بضمّ الحاء وفتح الميم... مصغراً وظنّى مكبراً ومصغراً جميعاً؛ رجال النجاشي ص ۱۳۲؛ لسان الميزان، ج ۲، ص ۶۸۳

– حَنَان: بفتح الحاء وتخفيف النون (... بن سدير). تهذيب الكمال، ج ۷، ص ۴۲۵؛ إيضاح الاشتباه، ص ۶۶ بفتح الحاء وتخفيف النون والسين المفتوحة؛ تنقيح المقال، ج ۱، ص ۳۸۰، بفتح الحاء والنون المخففة... بمعنى الرحمة وبتشديد النون بمعنى ذى الرحمة فسمى الإنسان بحَنَان والربّ تعالى بالحنان لأنه ذو الرّحمة؛ لسان الميزان، ج ۲، ص ۶۹۵

– خَرَبُودٌ: بفتح الخاء وتشديد التاء المفتوحة، غير منصرف. تنقيح المقال در ترجمه «إبراهيم بن خربوذ» می گوید اصل آن، خربوذ (خربوز، یعنی خفاش بزرگ) بوده است. ترکیب و علمیت دو سبب، منع صرف آن هستند؛ تهذيب الكمال، ج ۲۸، ص ۲۶۳؛ تقریب التهذيب ج ۲، ص ۲۰۰

– خُرَزَاد: بضم الخاء والراء المشددة (الحسن بن...). تنقيح المقال، ج ۱، ص ۲۷۶؛ إيضاح الاشتباه، ص ۱۴۹

– خَضِر: بفتح الخاء وكسر الضاد. لسان الميزان، ج ۲، ص ۷۶۱؛ تنقيح المقال، ج ۱، ص ۳۹۸؛ تهذيب الكمال، ج ۸، ص ۲۶۱؛ رجال النجاشي، ص ۱۵۳

– حَوْلِيّ: (أوس بن...). تنقيح المقال: كعربيّ وقد يسكن تخفيفاً؛ لسان العرب، ج ۱۱،

ص ۲۲۶ و ج ۱۲، ص ۳۸۶؛ القاموس المحيط، ج ۳، ص ۵۰۹

– دَرَّاج: (جَمِيل بن...)، بفتح الدال. إيضاح الاشتباه، ص ۸۲؛ تهذيب الكمال، ج ۸، ص ۴۷۷؛ لسان الميزان، ج ۸، ص ۴۱۳؛ تنقيح المقال، ج ۱، ص ۱۵۹، وزان شدّاد، نَمَام وقد تعارفت التسمية به ويحتمل الضمّ تسمية باسم الطائر المعروف؛ رجال النجاشي، ص ۱۲۶

– الدُّورِيسِيّ: معجم البلدان، ج ۲، ص ۴۸۴؛ لسان الميزان، ج ۳، ص ۷۴۴

– الدُّبَيْلِيّ: دُبَيْل بضم الباء وسكون الياء. القاموس المحيط، ج ۳، ص ۵۴۸

– ذُبْيَان: بذال المضمومة. إيضاح الاشتباه، ص ۹۸؛ تنقيح المقال، ج ۱، ص ۱۰۱؛ رجال ابن داود، ص ۴۸

– رِفَاعَةَ: بكسر الراء. تنقيح المقال، ج ۱، ص ۲۵۵؛ لسان الميزان، ج ۳، ص ۱۰۱؛ تاج العروس، ج ۲۱، ص ۱۰۷؛ إيضاح الاشتباه، ص ۱۸۴

– الرُّوَّاسِيّ: بفتح الراء وتشديد الواو. تنقيح المقال، ج ۱، ص ۱۵۲؛ تاج

العروس، ج ۱۶، ص ۱۳۶؛ لسان الميزان، ج ۲، ص ۲۰۹

– زَرَّةٌ: بكسر الزاء وتشديد الراء، (... بن حَيْثِش). تهذيب الكمال، ج ۹، ص ۳۴۷؛ تنقيح المقال، ج ۱، ص ۷۷؛ إيضاح الاشتباه، ص ۱۶۷

– زُرْعَةَ: بضم الزاء وسكون الراء. تهذيب الكمال، ج ۹، ص ۳۴۷؛ لسان الميزان، ج ۳، ص ۱۳۱؛ رجال النجاشي، ص ۱۶۷؛ إيضاح الاشتباه، ص ۱۹۰

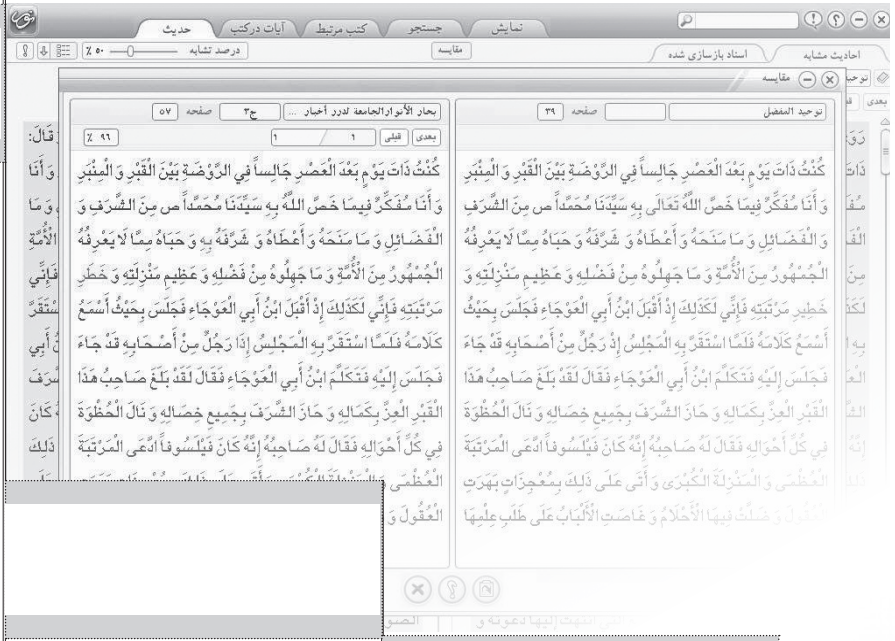
– السَّابِرِيّ: تنقيح المقال، ج ۱، ص ۲۵۸؛ قد ذكر أهل اللغة للسابري معاني مناسبة أظهرها أولها... والسابري ثوب رقيق جيّد؛ تاج العروس، ج ۱۱، ص ۴۹۱؛ المصباح المنير، ص ۲۶۳

– سُخْت: بضم السين وسكون الخاء، (على بن...). تنقيح المقال، ج ۳، ص ۳۳۵؛ لسان الميزان، ج ۵، ص ۳۲

– سُكَيْن: مصغراً (محمد بن...). تنقيح المقال، ج ۲، ص ۴۱؛ لسان الميزان، ج ۳، ص ۳۱۶؛ تهذيب الكمال، ج ۱۱، ص ۲۰۷

– سَلَامٌ: بتشديد اللام، (مُصْعَب بن...)

گروه اعراب مرکز نور، فعالیت خود را از سال ۱۳۷۰ هجری شمسی با کتاب «وسائل الشیعه» و با در دست داشتن امکانات و منابع ممدودی آغاز نمود و سپس در ادامه، کتاب «مستدرک الوسائل» و دوره «کتب اربعه» را در دستور کار خود قرار داد. گستردگی روایات و وجود الفاظ گوناگون، تمقیق زیادی را می‌طلبد که تجارب فوی برای گروه اعراب معاونت پژوهشی این مرکز به‌دنبال داشت

است که به جزء اول آن نسبت داده شود؛ مانند: «بَعْلِيَّ» و «مَعْدِيَّ» نسبت به «بَعْلَبِكَّ و مَعْدِيكِرَبَّ». از این رو، نسبت به طبرستان، «طَبْرِيَّ» گفته می‌شود؛ چنان که متعارف می‌باشد؛ البته در بعضی موارد، از هر دو جزء ترکیب مزجی، کلمه‌ای بر وزن «جَعْفَر» ساخته می‌شود و یای نسبت بدان افزوده می‌گردد؛ مانند: «حَضْرَمِيَّ» نسبت به «حَضْرَمَوْت». پس، نسبت به طبرستان، «طَبْرَسِيَّ» نیز جایز است؛ هرچند نادر است. بنابراین، ضبط «طَبْرَسِيَّ»، چنان که مشهور است، وجه درستی برای آن دیده نمی‌شود. (قاعده نسبت: شرح شافیه، ج ۲، ص ۷۶؛ نحو الوافی، ج ۴، ص ۶۸۱) - عُبْدُوْس: بضم العين. تهذیب الکمال، ج ۱، ص ۶۷؛ ایضاح الاشتباه، ص ۹۹؛ تنقیح المقال، ج ۱، ص ۶۷؛ لسان المیزان، ج ۴، ص ۵۲۰. - عُبْدِيْل: بکسر العين، (أحمد بن ...). در «وسائل الشیعه» و «کتب اربعه»، چهار مورد «عبدیل» ذکر شده است و در منابع رجال و لغت، ضبط آن یافت نشد؛ به‌ناچار، بر وزن یکی از وزن‌های رباعی مزید مانند: «بِرْنِيق و قَطْمِير» ضبط گردید. - عَلَانُ: منصرف. ایضاح الاشتباه، ص ۱۵۰؛ بفتح العين المهملة و تشدید اللام؛ معجم الأبداء ج ۱۲، ص ۱۹۱؛ لسان المیزان، ج ۴، ص ۷۰۳؛ تهذیب الکمال، ج ۳۵، ص ۵۱. - عَلُوَانُ: بضم العين. تنقیح المقال، ترجمه سالم بن علوان؛ لسان المیزان، ج ۴، ص ۷۰۹؛ مرآة العقول، ج ۵، ص ۲۶۲. - عَمِيْرَة: میم مکسوره. تهذیب الکمال، ج ۲۲، ص ۴۶۹؛ ایضاح الاشتباه، ص ۱۹۸؛

ج ۱، ص ۴۶؛ الصاد المفتوحة... ثم الميم المفتوحة وقد تضمّ والفتح أفصح؛ معجم البلدان، ج ۳، ص ۴۳۹؛ صَيْمَرَة بالفتح وفتح الميم... منهم الصَيْمَرِيَّ. - ضِبَاعَة: بضم الضاد، (... بنت زبير). القاموس المحيط، ج ۳، ص ۷۰؛ لسان الميزان، ج ۹، ص ۵۴۹. - طَبْرَسِيَّ: (امین الاسلام، صاحب تفسیر مجمع البیان). در مورد این کلمه، دو وجه احتمال داده می‌شود: الف. طبرسی منسوب به طبرستان؛ ب. طبرسی منسوب به تفرش. با توجه به برخی تحقیقات که مجال ذکر آن در این مختصر نمی‌باشد، مرحوم امین‌الاسلام را اهل تفرش دانسته و در نسبت به آن، «طَبْرَسِيَّ» را معرب «تَفْرَسِيَّ» می‌دانند که این نظر با قاعده باب نسبت سازگار می‌باشد. در خصوص مرحوم محدث نوری، صاحب کتاب مستدرک که اهل طبرستان می‌باشد، طبق قاعده شاذ در باب نسبت، باید «طَبْرَسِيَّ» تعبیر نمود؛ زیرا قاعده ترکیب مزجی، این

تهذیب الکمال، ج ۲۸، ص ۲۸؛ المصباح المنیر، ص ۲۸۶؛ سَلَام اسم رجل لا يوجد بالتخفيف إلا عبدالله بن سلام. - سَمَاعَة: بفتح السين، (... بن مهران). تنقیح المقال، ج ۱، ص ۳۱۰؛ تاج العروس، ج ۲۱، ص ۲۲۸؛ لسان العرب، ج ۸، ص ۱۶۸. - سِمْعَان: بکسر السين. لسان المیزان، ج ۳، ص ۴۲۶؛ لسان العرب، ج ۸، ص ۱۶۸. - سَوْدَة: بفتح السين وسكون الواو، (... بنت زَمَعَة). تهذیب الکمال، ج ۳۵، ص ۲۰۰؛ المصباح المنیر، ص ۲۹۴. - سَوْرَة: بفتح السين وسكون الواو، (... بن کَلِيب). تنقیح المقال، ج ۲، ص ۷۱. - شَاهَك: بفتح الهاء، (سِنْدِي بن ...). تاج العروس، ماده «سند». - سِبْل: (أبو ...) بکسر الشين. تنقیح المقال، ترجمه أحمد بن عبدالعزیز؛ رجال النجاشی، ص ۴۶۰. - شُرَيْسُ: (... الوَابِشِيَّ). تنقیح المقال، ج ۲، ص ۸۳؛ شریس وزان زَبِيْر. - الصَيْمَرِيَّ: میم مفتوحه. تنقیح المقال،

تنقیح المقال، ج ۲، ص ۷۹، وزان سَفِينَة؛ لسان المیزان، ج ۹، ص ۲۵.
 - العَرِيضِي: تنقیح المقال، ج ۱، ص ۱۰۲؛ معجم البلدان، ج ۴، ص ۱۱۴؛ عَرِيض، واد بالمدينة.
 - العَمْرَوِي: منسوب به ابي عمرو. شرح النظام، ص ۱۲۱.
 - العَمْرِي: (محمد بن عثمان ...). رجال النجاشي، ص ۴۴۰؛ ابي عمرو و ابي جعفر العَمْرِيَيْن؛ تنقیح المقال، ج ۲، ص ۲۴۵؛ در ترجمه عثمان بن سعيد...، العمري به فتح عين و سکون ميم... و از سمعاني، به فتح عين نقل شده است.
 - العَمْرِي: (عيسى بن عبدالله...). تنقیح المقال، ج ۲، ص ۳۶۲.
 - فَضَالَة: بفتح الفاء. لسان العرب، ج ۱۱، ص ۵۲۷، «الفضل بن فَضَالَة»؛ تنقیح المقال، ج ۲، ترجمه فضالة بن الأسود، بفتح الفاء... وقد يضمّ تهذيب الكمال، ج ۲۳، ص ۱۸۴، بفتح الفاء؛ تقريب التهذيب،

ج ۲، ص ۱۰؛ لسان الميزان، ج ۵، ص ۴۴۶؛ إيضاح الاشتباه، ص ۲۵۴.
 - فَتَادَة: بفتح القاف. تهذيب الكمال، ج ۲۳، ص ۴۹۸؛ تاج العروس، ج ۹، ص ۷؛ تقريب التهذيب، ج ۲، ص ۲۶؛ لسان الميزان، ج ۹، ص ۵۴.
 - قَوْلُوِيَه: تنقیح المقال، در ترجمه «جعفر بن محمد جعفر» (قَوْلُوِيَه) بضم القاف واسكان الواو واللام المضمومة والواو المفتوحة؛ إيضاح الاشتباه، ص ۱۳۳، بضم اللام. احتمالاً مأخذ تنقیح المقال، إيضاح الاشتباه می باشد. در کتب رجال دیگر، ضبط کلمه یافت نشد.
 وجه انتخاب «قَوْلُوِيَه» به فتح لام، این است که قاعده و قیاس در زبان عربی، این است که نامهای مختوم به «ویه» را ترکیب مزجی گرفته و همه نامهای وارد شده در زبان عربی را به فتح لام می خوانند؛ یعنی جزء اول را مفتوح می کنند و برای آن،

مثال های فراوانی دیده می شود؛ نظیر: خَالُوِيَه، سَيُوِيَه، مَسْكُوِيَه، عَمْرُوِيَه، نَصْرُوِيَه، حَمْدُوِيَه و آنچه در تنقیح المقال نقل شده، حالت عجمه کلمه است و برای تعریب آن، باید جزء اول را مفتوح نمود. (نحو الوافی، ج ۱، ص ۲۸۰؛ لسان العرب، ج ۱۳، ص ۵۶۳، کلمه وِيَه)
 - کَثِير: بفتح الكاف. در کتاب های لغت نظیر لسان العرب، ج ۵، ص ۱۳۴، ضبط اسم کَثِير وزان «أَمِير» آورده شده و در مورد «كُثَيْر بن أبي جمعة» ضبط تصغیر رباعی ذکر نموده و در تاج العروس، ج ۳، ص ۵۱۷ هم وزن «أَمِير» را ذکر کرده است و در مورد صاحب عَزَة (أَبُو صَخْر كُثَيْر بن عبد الرحمن الشاعر)، ضبط تصغیر را آورده است و همچنین، وزن «كُثِير» مثل «زُبَيْر» را یاد آور شده؛ ولی موارد آن ذکر نشده و کتاب های رجال، تنها وزن «أَمِير» را آورده اند.
 تهذيب الكمال، ج ۲۴، ص ۱۰۳ و ص ۱۰۸ و ۱۰۹ و أسد الغابة، ج ۴، ص ۴۵۸ و رجال النجاشي، ص ۳۱۹، در مورد «كُثَيْر بن كلثم و كُثَيْر بن طارق»، فقط وزن «أَمِير» را ضبط نموده اند. از این رو، ضبط کَثِير مکتباً انتخاب شد؛ هر چند صاحب تنقیح المقال، ج ۱، ص ۸ در «أَبَان بن كُثَيْر» مصغراً مثل «زُبَيْر» ضبط نموده است؛ ولی دلیل کافی و عمومیت از آن استفاده نمی شود.
 - مَحْسَن: بضم الميم وفتح الحاء وکسر السين المشددة. إيضاح الاشتباه، ص ۳۰۲؛ رجال النجاشي، ص ۴۲۳؛ تنقیح المقال، ترجمه مَحْسَن بن أحمد.
 - مَحْصَن: بكسر الميم وسكون الحاء. لسان العرب، ج ۱۳، ص ۱۲۲؛ تاج العروس، ج ۹، ص ۱۸۰؛ القاموس المحيط، ج ۴، ص ۲۰۲.

روشی که ما در اعراب گذاری انتقاب نموده ایم و خود را تا حد توان و امکان، ملزم بدان می دانیم، در درجه اول، استفاده از لغت و اعراب «قرآن کریم» و آنگاه، بهره گیری از کتاب های معتبر لغت و صرف و نمو است. البته در بخش اسانید روایات، تکیه عمده بر کتاب های رجال همچون «تنقیح المقال» و «إيضاح الاشتباه» بوده است

بخش دوم: فهرست برخی از ضبط‌های
غیر صحیح یا غیر فصیح مشهور

غیر صحیح یا غیر فصیح	صحیح یا فصیح
تَلَفَ	تَلَفَ
تَكَلَّتْ	تَكَلَّتْ
كَذَبَ	كَذَبَ
يَدُبُّ	يَدِبُّ
يَعْضُرُ بِهِ	يُضْرُ بِهِ يَا بَضْرُهُ
يَغْضِبُ	يَغْضِبُ
يَقْضُدُ	يَقْضُدُ
أَفْعَى	أَفْعَى
إِرْزَبَ	أَرَزَبَ
إِلْيَةَ	أَلْيَةَ
بِضْعَةَ	بَضْعَةَ
الثُّورِيَّ	الثُّورِيَّ
جُمَادِي الْأُولَى	جُمَادَى الْأُولَى
الْجَمَلِ	الْجَمَلِ (حساب)
جَمِيعِ	جَمِيعِ (عمرو بن)
جَنْدَبَ	جُنْدَبَ
جُنُوبَ	جَنُوبَ
حَافَتَا	حَافَتَا
حُدَيْبِيَّةَ	حُدَيْبِيَّةَ
حُرَيْرِ	حَرِيرِ
حَرِيفَ	حَرِيفَ
الْحِنَاءَ	الْحِنَاءَ
خِصْلَةَ	خِصْلَةَ

– مُسْكَنٌ: بضم الميم، (عبدالله بن...) تنقيح المقال، ج ۲، ص ۲۱۶؛ إيضاح الاشتباه، ص ۲۳۶؛ رجال النجاشي، ص ۲۱۴.
– مَعْنٌ: بسكون العين. لسان العرب، ج ۱۳، ص ۴۱۱؛ تنقيح المقال، در ترجمه «قاسم بن معن»، ج ۲، ص ۲۵.
– مَعِينٌ: بفتح الميم، (يحيى بن...) تهذيب الكمال، ج ۱۴، ص ۵۴۷؛ لسان الميزان، ج ۹، ص ۳۰۲.
– الْمُغَيْرَةُ: بضم الميم وكسر الغين. إيضاح الاشتباه، ص ۱۶۱؛ لسان الميزان، ج ۹، ص ۱۹۳ و ۱۹۵؛ تهذيب الكمال، ج ۲۸، ص ۳۵۲.
– مَيْثَمٌ و المَيْثَمِي: تنقيح المقال، ج ۱، ص ۵۴، بكسر الميم... قال في التاج مَيْثَمٌ كَمَيْثَرٍ اسْمٌ انتهى.
تنقيح المقال، ج ۱، ص ۹۸، ترجمه «أحمد بن ميثم» بكسر الميم كما في ثلاثة مواضع من إيضاح الاشتباه للعلامة وتوضيح الاشتباه للساوي نقلاً عن الفاضل خليل القزويني... وضبطه في الخلاصة بفتح الميم وهو اشتباه لمنافاته كلامه في الإيضاح وكلمات أهل اللغة؛ إيضاح الاشتباه، ص ۳۰۴، ۱۱۳ و ۱۱۴، مَيْثَمٌ بكسر الميم؛ رجال النجاشي، ص ۸۸.
– نُصَيْرٌ: مصغراً. تهذيب الكمال، ج ۲۹، ص ۳۶۸؛ تاج العروس، ج ۱۴، ص ۲۲۸؛ لسان الميزان، ج ۷، ص ۱۹۰؛ تقريب التهذيب، ج ۲، ص ۲۴۴.
– نُعَيْمٌ: بضم النون. إيضاح الاشتباه، ص ۱۱۷ و ۱۶۶؛ تهذيب الكمال، ج ۲۹، ص ۴۶۴؛ رجال ابن داود، ص ۱۹؛ لسان الميزان، ج ۹، ص ۲۳۶.
در این قسمت، به ضبط صحیح یا فصیح برخی از افعال و نامها اشاره می‌کنیم و به جهت اختصار، از ذکر منبع یا منابع خودداری می‌نماییم. محققان گرامی می‌توانند به منابع ذکر شده در پایان متن مراجعه نمایند.

الف. رجال

۱. مامقانی، عبدالله. تنقيح المقال في علم الرجال. نجف اشرف: مطبعة المرتضوية.
۲. علامه حلی، حسن بن یوسف. ۱۴۱۱. ایضاح الاشتباه فی ضبط تراجم الرجال. قم: جماعة المدرسين فی الحوزة العلمية بقم، مؤسسة النشر الإسلامی.
۳. نجاشی، احمد بن علی. ۱۳۶۵. رجال النجاشی. تحقیق موسی شبیری زنجانی، قم: جماعة المدرسين فی الحوزة العلمية بقم، مؤسسة النشر الإسلامی.

صحيح يا فصيح	غير صحيح يا غير فصيح
مَرَجِع	مَرَجِع
مُسَهِّر (جويرية)	مُسَهَّر
الْمَشْيُ (أى المسهل)	الْمَشْيُ
مُطَلِّب (بتشديد الطاء)	مُطَلِّب (بتشديد اللام)
المَعِدَة	المَعِدَة
المعوذتين	المعوذتين
مُغَضَّب	مُغَضَّب
مَفْصَل	مَفْصَل
مُبَسَّر	مُبَسَّر
وَكَيْع	وَكَيْع
وَلَاء عتق	وَلَاء عتق
وَهَب	وَهَب

صحيح يا فصيح	غير صحيح يا غير فصيح
خَضِر	خِضِر
خَلَّ	خَلَّ
خِوَان	خَوَان
خِيَال	خِيَال
دواء المِرَّة	دواء المِرَّة
رُدَّال	رُدَّال
رَهْبَانِيَّة	رُهْبَانِيَّة
الزُّطِّي (بضم الزاء)	الزُّطِّي (بكسر الزاء)
زَنْبِيل	زَنْبِيل
الزُّهْرِي	الزُّهْرِي
سَعْدَان	سُعْدَان
سِمَعَان	سَمَعَان
سِنَان	سَنَان
شُبْرَمَة	شُبْرَمَة
شِمَال (سمت)؛ شَمَال (باد شمال)	شُمَال
الطالِقَانِي	الطالِقَانِي
الطَيَالِسِي	الطَيَالِسِي
ظَبْيَان	ظَبْيَان
عُشْرَاء (مؤنث أَفْعَل فَعْلَاء است؛ مكر عُشْرَاء و نَفْسَاء)	عُشْرَاء
غِذَاء	غِذَاء
فِصَّ	فِصَّ
كِرَاهِيَّة	كِرَاهِيَّة
كِسْرَى	كِسْرَى
لِئَة	لِئَة
اللِّص	اللِّص

٤. حافظ مزى، يوسف بن عبدالرحمن. ١٤٠٣. تهذيب الكمال فى أسماء الرجال. تحقيق بشار عواد معروف، بيروت: مؤسسة الرسالة.
٥. ابن حجر عسقلانى، احمد بن على. ١٤١٥-١٤١٧. لسان الميزان. تحقيق محمد عبدالرحمن مرعشلى، بيروت: دار إحياء التراث العربى.
٦. ابن حجر عسقلانى، احمد بن على. ١٣٨٠. تقريب التهذيب. تصحيح عبدالواهاب عبداللطيف، بيروت: دار المعرفة.
٧. ياقوت حموى، ياقوت بن عبدالله. ١٩٩٣. معجم الأدباء. تحقيق احسان عباس، بيروت: دار الغرب الإسلامى.
٨. برقى، احمد بن محمد. ١٤١٩. رجال البرقى. تهران: نشر القيوم.

ب. لغت

١. مرتضى زبيدى، محمد بن محمد. ١٤١٤. تاج العروس من جواهر القاموس. تحقيق على شيرى، بيروت: دار الفكر.
٢. ابن دريد، محمد بن حسن. ١٩٨٧. جمهرة اللغة. تحقيق رمزى بعلبكي، بيروت: دار العلم للملايين.
٣. خليل بن احمد. ١٤٠٩. العين. تحقيق مهدى مخزومى و ابراهيم سامرائى، قم: مؤسسة دار الهجرة.
٤. فيروز آبادى، محمد بن يعقوب. ١٤١٥ق. القاموس المحيط. بيروت: دار الكتب العلمية.

۵. ابن منظور، محمد بن مکرم. ۱۴۱۴ق. لسان العرب. بیروت: دار الفکر للطباعة والنشر والتوزیع.
  ۶. طریحی، فخرالدین بن محمد. ۱۳۷۵ش. مجمع البحرین. تحقیق احمد حسینی اشکوری، تهران: مکتبه المرتضویه.
  ۷. بستانی، بطرس. ۱۹۸۷م. محیط المحيط. بیروت: مکتبه لبنان.
  ۸. فیومی، احمد بن محمد. ۱۴۱۴ق. المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی. قم: مؤسسه دار الهجره.
  ۹. معلوف، لوئیس. ۱۳۷۱ش. المنجد فی اللغة. تهران: اسماعیلیان، نشر پرتو.
  ۱۰. ابن اثیر، مبارک بن محمد. ۱۳۶۷ش. النهاية فی غریب الحدیث والأثر. تحقیق طاهر احمد زاوی و محمود محمد طناحی، قم: اسماعیلیان.
- ج. ضبط اماکن و بلدان**
- یاقوت حموی، یاقوت بن عبدالله. ۱۹۹۵م. معجم البلدان. بیروت: دار صادر.
- د. صرف و نحو**
۱. ابن هشام، عبدالله بن یوسف. ۱۴۱۰ق. مغنی اللیب عن کتب الأعراب (نحو). تحقیق محمد محیی‌الدین عبدالحمید، قم: کتابخانه عمومی آیت‌الله مرعشی نجفی (ره).
  ۲. سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر. ۱۳۸۸ش. البهجة المرضیة علی ألفیة ابن مالک. حاشیه مصطفی حسینی دشتی، قم: اسماعیلیان.
  ۳. حسن، عباس. ۱۳۶۷ش. النحو الوافی مع ربطه بالأسالیب الرفیعة و الحیاة اللغویة المتجددة. تهران: ناصر خسرو.
  ۴. رضی‌الدین استرآبادی، محمد بن حسن. ۱۳۸۴ش. شرح الرضی علی الکافیة (نحو). تصحیح و تعلیق یوسف حسن

- عمر، تهران: مؤسسه الصادق (ع).
۵. ابن هشام، عبدالله بن یوسف. ۱۳۸۴ش. شرح شذور الذهب فی معرفة کلام العرب (نحو). تهران: دار الکوخ.
  ۶. دقر، عبدالغنی. ۱۳۹۵ق. معجم النحو (نحو). تحقیق احمد عبید، دمشق: مطبعة محمد هاشم الکتبی.
  ۷. هاشمی، احمد. ۱۴۲۷ق. القواعد الأساسية للغة العربیة (نحو). تحقیق محمد تونجی، بیروت: مؤسسه المعارف.
  ۸. رضی‌الدین استرآبادی، محمد بن حسن. ۱۳۷۹. شرح شافیة ابن الحاجب (صرف). تحقیق محمد نور حسن و محمد زفراف محمد محیی‌الدین عبدالحمید، بیروت: دار الکتب العلمیة.
  ۹. نظام الاعرج، حسن بن محمد. ۱۴۲۸. شرح النظام علی الشافیة (صرف). تصحیح محمد زکی جعفری، قم: مؤسسه دار الحجة (عج) للثقافة.
  ۱۰. گروهی از نویسندگان. صرف ساده (صرف). قم: دار العلم.
- ه. احادیث و شرح احادیث**
۱. کلینی، محمد بن یعقوب. ۱۳۶۳ش. الکافی. تصحیح علی‌اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران: دار الکتب الإسلامیة.
  ۲. مجلسی، محمد باقر. ۱۳۶۳. مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول. و جعفر حسینی و محسن حسینی امینی، تهران: دار الکتب الإسلامیة.
  ۳. مجلسی، محمد باقر. ۱۴۰۶. ملاذ الأخیار فی فهم تهذیب الأخبار.

تحقیق مهدی رجایی، قم: کتابخانه عمومی حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره).

مستندسازی اعراب

در پایان، به طرحی اشاره می‌کنیم که چند سال قبل برای مستندسازی اعراب احادیث ارائه شده است. در این طرح، همه موارد مهم و حساس در روایات، انتخاب شده و مستند چگونگی ضبط کلمه و یا اعراب انتخاب شده برای آن، ذکر می‌گردد. امید است این طرح در دستور کار قرار گیرد تا پژوهشگران عزیز از نزدیک، شاهد اتقان و کیفیت اعراب انتخاب شده باشند و انگیزه‌ای برای تحقیق بیشتر آنان باشد. ●

منابع

۱. کلینی، محمد بن یعقوب. ۱۴۰۷. الکافی. تهران: دار الکتب الاسلامیة، چهارم.
۲. مجلسی، محمد باقر. ۱۴۰۴. مرآة العقول فی شرح اخبار آل الرسول. تهران: دار الکتب الاسلامیة، دوم.